

КНИГА ПЕРША



I

Народи, що живуть на північ від Рейну і Дунаю, в областях родючих і зі здоровим кліматом, часто розмножуються так швидко, що надлишковому населенню доводиться залишати рідні місця та шукати собі нові помешкання. Коли якась така область хоче позбавитися надмірної кількості людей, усі її жителі поділяються на три групи так, щоб кожна складалася з рівного числа вельможних і незнаних, імущих та незаможних. Потім група, якій випаде жереб, вирушає шукати щасливої долі в інших місцях, а дві інші, позбавившись надмірного населення, продовжують користуватися спадщиною своїх предків. Саме ці племена й зруйнували Римську імперію, що було полегшено їм самими ж імператорами, які покинули Рим, свою древню столицю, й перебралися до Константинополя, тим самим ослабивши західну частину імперії: тепер вони приділяли їй менше уваги й таким чином віддали її на розграбування як своїм підлеглим, так і своїм ворогам. І насправду, для того, щоб зруйнувати таку велику імперію, засновану на крові таких доблесних людей, потрібна була чимала нищість правителів, чимале віроломство підлеглих, чимала сила і завзятість зовнішніх загарбників; тож згубив її не один якийсь народ, а об'єднані сили декількох народів.

Першими, хто виступив з цих північних країн проти імперії після кімврів, переможених Марієм, римським громадянином, були вестготи — ім'я цієї їхньої мовою, й нашою означає «готи західні». Після низки сутичок уздовж меж імперії вони з дозволу імператорів на тривалий час облаштувалися на Дунаї і хоча з різних причин і в різний час здійснювали набіги на римські провінції, їх усе ж постійно стримувала потужність імператорської влади. Останнім, таким, що отримав над ними славу перемогу, був Фе-

одосій: він настільки підпорядкував їх собі, що вони не стали обирати собі короля, але, цілком задоволені наданою платнею, жили під його владою і билися під його прапорами. Зі смертю ж Феодосія його сини Аркадій та Гонорій успадкували державу батька, не успадкувавши, проте, його доблесті та щасливої долі, а зі зміною володаря змінився й час. Феодосій поставив на чолі кожної з трьох частин імперії трьох управителів — на Сході Руфіна, на Заході — Стиліхона, а в Африці — Гільдона. Після смерті володаря всі троє задумали не просто управляти своїми областями, а добитися цілковитої їх самостійності. Гільдон і Руфін загинули, ледь розпочавши здійснювати свій задум, а Стиліхон зумів приховати свої наміри: з одного боку, він намагався завоювати довіру нових імператорів, а з іншого — посіяти таке сум'яття в управлінні державою, щоб йому потім стало легше заволодіти нею. Аби налаштувати вестготів проти імператорів, він порадив припинити виплату їм обумовленого утримання. А оскільки цих ворогів йому здалося недостатньо для того, щоб вчинити в імперії заколот, він став спонукати бургундів, франків, вандалів й аланів (також північні народи, що рушили на завоювання нових земель) до нападу на римські провінції. Втративши обіцяну данину і намагаючись більш жорстоко помститися за образу, вестготи обрали своїм королем Аларіха,^[20] напали на імперію і після цілої низки подій вдерлися до Італії, де загарбали та розграбували Рим. Здобувши цю перемогу, Аларіх помер, а спадкоємець його Атаульф^[21] узяв собі в дружини Пладидію, сестру імператорів, і, породичавшись із ними, погодився прийти на допомогу Галлії та Іспанії, які з вищезазначеної причини піддалися нападу з боку вандалів, бургундів, аланів і франків.

Врешті-решт вандалі, які зайняли ту частину Іспанії, що звалася Бетикою,^[22] будучи не в змозі відбити удари вестготів, були покликані правителем Африки Боніфацієм зайняти цю провінцію й охоче погодилися на це, а Боніфацій був задоволений цією підтримкою, бо, повставши проти імператора, він побоювався розплати за свій злочин. Так на чолі зі своїм королем Гейзеріхом вандалі облаштувалися в Африці.

На той час імператором став син Аркадія Феодосій. Він так мало піклувався про справи Заходу, що зрештою всі ці зарейнські народи вирішили міцно закріпитися на загарбаних землях.

II

Таким чином, вандали почали господарювати в Африці, алани й вестготи — в Іспанії, а франки й бургунди не лише захопили Галлію, але й дали своє ім'я здобутим областям, які стали називатися Францією і Бургундією. Всі ці успіхи спонукали й інші народи взяти участь у розділенні імперії. Гуни, теж кочова народність, захопили Паннонію, провінцію по той бік Дунаю, яка, прийнявши тепер ім'я цих гунів, дістала назву Гунгарії. До бід цих додалася ще одна: імператор, якого тіснили зусібч, намагався зменшити кількість своїх ворогів і став укладати угоди то з франками, то з вандалами, а це лише посилювало владу та вплив варварів і послабляло імперію.

Острів Британія, що нині йменується Англією, теж не unikнув цих лих. Налякані варварами, що загарбали Францію, не бачачи ніякого можливого захисту з боку імператора, бритти закликали на допомогу англів, одне з германських племен. Англи, очолювані своїм королем Вортигерном, охоче відгукнулися та спершу захищали бриттів, а потім вигнали їх з острова, затвердилися там, і став він за іменем їхнім називатися Англією. Але первісні жителі цієї країни, втративши батьківщину, самі мусли вдатися до розбою, тож, не зумівши захистити власну країну, вирішили оволодіти чужою. Зі своїми сім'ями перепливли вони море, посіли землі, що прилягали до нього, і за своїм іменем назвали їх Бретанню.

III

Гуни, що загарбали, як ми вже говорили, Паннонію, з'єдналися з іншими народами — гелідами, герулами, турингами та остготами (так іменуються їхньою мовою готи східні) і рушили на пошуки нових земель. Загарбати Францію їм не вдалося,

оскільки її обороняли інші варвари, тому вони вдерлися до Італії під проводом свого короля Аттіли, який незадовго до того вбив свого брата Бледу, щоб не ділити з ним влади. Це зробило його всемогутнім, а Андаріх, король гелідів, і Веламир, король остготів, перетворилися на його данників. Удержись до Італії, Аттіла розпочав облогу Аквілеї. Хоча ніщо інше йому не перешкоджало, облога забрала два роки, і впродовж цього часу він спустошив усю прилеглу місцевість і розсіяв усіх її жителів. Звідси, як ми ще говоритимемо, розпочинається Венеція. Після взяття та зруйнування Аквілеї та багатьох інших міст він попрямував на Рим, але від розгрому його утримався, дослухавшись благань папи, якого він так пошановував, що навіть пішов з Італії до Австрії, де й помер.^[23] Після його смерті Веламир, король остготів, і вожді інших народів підняли повстання проти його синів, Генріха і Уріха, й одного вбили, а іншого змусили забратися разом з його гунами за Дунай і повернутися до себе на батьківщину. Остготи й геліди влаштувалися в Паннонії, а герули і туринги — на протилежному березі Дунаю.

Коли Аттіла пішов з Італії, західний імператор Валентиніан вирішив відновити країну, а щоб легше йому було обороняти її від варварів, він переніс столицю з Рима в Равенну.

Лихоліття, що випали на долю Західної імперії, стали причиною того, що імператор, який перебував у Константинополі, часто передавав владу на заході іншим особам, вважаючи її справою дорогою і небезпечною. Часто також без жодного його волевиявлення римляни, усвідомлюючи, що їх покинуто напризволяще, самі обирали собі імператора, а то і якийсь узурпатор захоплював владу в імперії. Так, наприклад, після смерті Валентиніана престол посідав деякий час Максим, римлянин, який змусив Євдокію, вдову покійного імператора, стати тепер його дружиною. Та походила з імператорського роду і шлюб із простим громадянином вважала для себе ганьбою. У жаданні помсти за наругу вона таємно закликала до Італії Гензеріха, короля вандалів і правителя Африки, розписавши йому, як легко і як вигідно буде йому оволодіти Римом. Вандал, спокушений здобиччю, явився, знайшов Рим залишеним напризволяще, розграбував його та залишався там два тижні.^[24] Відтак він загарбав і

розграбував ще інші італійські землі, після чого він і військо його, обтяжені величезною здобиччю, вирушили назад в Африку. Після смерті Максима римляни, повернувшись у своє місто, проголосили імператором римського громадянина Авіта. Потім відбулося ще дуже багато різних подій, змінилося багато імператорів і нарешті константинопольський престол дістався Зенону, а римський — Оресту та синові його Августулу, що захопили владу завдяки хитрості. Поки вони сподівалися силою втримувати її, герули й туринги, що замешкали, як я сказав, після смерті Аттіли на березі Дунаю, об'єдналися під керівництвом свого полководця Одоакра та вдерлися до Італії. Залишені ними місця були негайно ж зайняті лангобардами, теж північним народом, очолюваним королем Кодогом, які, про що буде сказано свого часу, стали останнім бичем Італії. Одоакр, удершись до Італії, переміг і вбив Ореста неподалік Павії, а Августул утік. Після перемоги Одоакр отримав титул не імператора, а короля Римського, аби в Римі змінилася не лише влада, а й сама назва її. Він був першим із вождів народів, що кочували тоді римським світом, який вирішив міцно закріпитися в Італії.^[25] Бо всі інші, чи то зі страху, що їм не втриматися в Римі, оскільки східний імператор легко міг надати Одоакру допомогу, чи то з іншої таємної причини, завжди тільки його розграбовували, а селилися в якійсь ншій країні.

IV

У той час колишня Римська імперія підкорялася таким володарям: Зенон, який царював у Константинополі, керував усією Східною імперією; остготи володіли Мезією та Паннонією; вестготи, свеви й алани — Гасконією та Іспанією; вандалі — Африкою; франки й бургунди — Францією; герули й туринги — Італією. Королем остготів став на той час Теодоріх, племінник Веламира. Будучи пов'язаний дружбою із Зеноном, імператором Сходу, він написав йому, що його остготи, які перевершують військовою доблестю всі інші народи, володіють набагато меншими статками та вважають це несправедливим; що йому вже

неможливо утримувати їх у межах Паннонії, і, таким чином, розуміючи, що таки доведеться дозволити їм стати до зброї та шукати нових земель, він вирішив повідомити про це імператора, щоб той випередив їхні наміри, поступившись якимись землями, де існування для них було б і більш почесним, і легшим.

Й ось Зенон, почасти зі страху перед остготами, почасти бажаючи вигнати Одоакра з Італії, надав Теодоріху право виступити проти Одоакра та оволодіти Італією. Той негайно вирушив з Паннонії, залишивши там дружніх йому гепідів, з'явився в Італії, убив Одоакра та його сина, отримав за його прикладом титул короля Італії^[26] і місцеперебуванням своїм обрав Равенну, з причин, які спонукали колись Валентиніана зробити те ж саме.

І у воєнних, і в мирних справах Теодоріх виявив себе людиною непересічною: у бойових зіткненнях він незмінно здобував перемогу, в мирний час обсилав благодіяннями свої міста і народи. Він розселив остготів на завойованих землях, залишивши їм їхніх вождів, щоб ті очолювали їх у походах і керували в мирному житті. Він розширив межі Равенни, відновив зруйноване в Римі та повернув римлянам усі їхні привілеї за винятком військових. Усіх варварських королів, що поділили між собою володіння Римської імперії, він тримав у їхніх межах, — однією силою свого авторитету, не вдаючись до зброї. Між північним берегом Адріатики та Альпами він набудував земляних укріплень і замків, щоб легше було перешкоджати вторгненням до Італії нових варварських орд. І якби такі численні заслуги не були до кінця його життя затьмарені проявами жорстокості щодо тих, кого він підозрював у змовах проти своєї влади, як, приміром, убивством Симмаха та Боеція,^[27] людей святого життя, пам'ять про нього в усіх виявах гідна була б найбільшої шани. Бо хоробрість його і великодушність не лише Рим і Італію, але й інші області Західної Римської імперії позбавили безперервних ударів, що спричиняються постійними нашествиями, піднесли їх, повернули їм досить стерпне існування.

І дійсно, якщо на Італію та інші провінції, що стали жертвою варварів, які розбушувалися, випали жорстокі біди, то сталося це переважно в час від Аркадія та Гонорія до Теодоріха. Якщо розміркувати про те, скільки шкоди завдає будь-якій республіці

або королівству зміна володаря або засад управління, навіть коли вони спричинені не зовнішніми потрясіннями, а хоча б тільки цивільними чварами, якщо мати на увазі, що такі навіть незначні зміни можуть знищити чи не наймогутнішу республіку або королівство, — легко можна уявити собі, які страждання випали на долю Італії та інших римських провінцій, де мінялися не лише володарі або уряди, але закони, звичаї, сам спосіб життя, релігія, мова, одяг, імена. Адже навіть не всіх цих лих, а лише якогось одного досить, щоб вразити уяву найсильнішої духом людини. Що ж відбувається, коли доводиться бачити їх і переживати! Усе це призводило і до руйнування, і до виникнення та зростання багатьох міст. Зруйновані були Аквілея, Луні, К'юзі, Пополонія, Ф'езоле та багато інших. Наново виникли Венеція, Сіена, Феррара, Аквіла та інші поселення й замки, які я заради стислості викладу перелічувати не стану. З невеликих перетворилися на великі Флоренція, Генуя, Піза, Мілан, Неаполь і Болонья. До цього слід додати руйнування та відновлення Рима й інших міст, які то занепадали, то відроджувалися.

З усіх цих руйнувань, із пришествя нових народів виникають нові мови, як показують ті, якими почали розмовляти у Франції, Іспанії, Італії: змішування рідних мов варварських племен з мовами Древнього Риму породило нові способи спілкування. Крім того, змінилися найменування не лише областей, але також озер, річок, морів і людей. Адже Франція, Італія, Іспанія мають і дотепер нові імена, що дуже відрізняються від колишніх: так, наприклад, По, Гарда, острови Архіпелагу, щоб не згадувати багатьох інших, мають нові назви, які найсильніше спотворюють старі. Людей тепер іменують не Цезар або Помпея, а П'єтро, Джованні та Маттео. Але з усіх цих змін найважливішою була зміна релігії, бо чудесам нової віри протистояла звичка до старої і від їх зіткнення виникали серед людей чвари та згубний розбрат. Якби релігія християнська являла собою єдність, то й невлаштованості виявилось б менше; але ворожнеча між церквами грецькою, римською, равеннською,^[28] а також між еретичними сектами і католиками багатогранними проявами пригнічувала світ. Свідчення цьому — Африка, що постраждала значно більше від прихильності вандалів до аріанської ересі,^[29] ніж від

їхньої природженої жадібності та лютості. Люди, живучи серед стількох лих, у розумінні своєму відчували смертну тугу своїх душ, бо, окрім усіх прикрощів, які їм доводилося переносити, дуже і дуже багато хто не мав можливості вдатися до допомоги Божої, надією на яку живуть усі нещасні: адже здебільшого вони не могли збагнути, до якого бога звертатися, і тому без будь-якого захисту й надії приймали жалісну смерть.

VI

Ось чому Теодоріх справедливо заслуговує на похвалу — адже він перший поклав край багатьом нещастям. За тридцять вісім років свого царювання в Італії він так звеличив її, що зникли навіть сліди воєн і заколотів. Але по смерті Теодоріха влада перейшла до Аталаріха, сина його дочки Амаласунти, і незабаром непогамована зла доля знову вкинула країну в той же вир лихоліть. Бо Аталаріх помер незабаром після свого діда, престол перейшов до його матері, а з нею зрадницьки вчинив Теодат, якого вона наблизила до себе, щоб мати в його особі помічника з управління державою. Він убив її, посів королівський трон, але остготи зненавиділи його за цей злочин. Тоді в імператора Юстиніана зажеврїла надія на вигнання їх із Італії. Керувати цим починанням доручив він Велізарію, який щойно вигнав вандалів із Африки та повернув цю провінцію імперії. Велізарій загарбав Сицилію і, перебравшись звідти до Італії, зайняв Неаполь і Рим. Тоді готи стратили свого короля Теодата, вважаючи його відповідальним за лихо, й обрали на його місце Вітігеса, який після декількох незначних сутичок був обложений Велізарієм у Равенні та взятий у полон. Але не встиг Велізарій завершити перемогу, як Юстиніан відкликав його, а натомість призначив Іоанна та Віталія, котрі навіть щонайменшою мірою не мали його доблесті та благородства. Готи підбадьорилися і королем обрали Гільдобальда, правителя Верони, проте той був незабаром убитий, і королівська влада дісталася Тотилі,^[30] який розбив війська імператора, зайняв Тоскану і Неаполь, тож імператорським полководцям залишилася лише остання з областей, відвойованих